

Katrin Raie tõdeb, et Rootsis seni kasutatud meetmed ei ole taganud kõigile võrdset võimalust omandada hea haridus. Erinevused koolide vahel süvenevad.

Oleks tark, õpiks teiste vigadest

Katrin Raie

Kultuuri- ja hariduspoliitika magistrant võrdleva ja rahvusvahelise hariduse erialal Loyola Ülikoolis Chicagos

Kõik arenenud riigid on viimase 20 aasta jooksul teinud läbi rohkem või vähem radikaalseid muudatusi hariduselu korraldamises ja finantseerimises. Mida oleks meil oma haridussfääri järgmist arengutasandit kavandades kõrva taha panna Rootsi kogemustest?

Rootsiga seovad meid lisaks Läänemerele poliitikute sarnased taotlused nihutada otsustustasandit ühiskonnas madalamale ja kasutada üha kasvavaid hariduseraldisi turumehhanismide abil otsustarbekamalt. Meil on sarnane koolisüsteem (tasuta põhiharidus, mida finantseerivad kahasse riik ja kohalik omavalitsus, riiklik õppekava, testid, õpetajakoolitus ja atesteerimine) ning väga väike erakoolide osakaal (1–2% õpilastest).

Ülemere naabrite juures 1990. aastate alguses käima lükatud haridusreform oli sisult Eesti valitsuse praeguste plaanidega sarnane, keskenduti kolmele suurele valdkonnale: koolijuhitidele suurema otsustusõiguse andmine, kooli valiku lubamine ja paindlikumad õppekavad. Haridusosakut nad ei kasuta, kuid riigi finantseerimine tugineb sisut

sarnasele ühtsele pearahale. Madal asustustihedus nii meil kui ka Rootsis (vastavalt 19,8 ja 31,4 in/km² kohta) muudab nende kogemuse meie jaoks eriti väärtuslikuks, kuna riigi antud kui tahes suur vabadus kooli valida on linnadest eemal piiratud koolide olemasolu või neile ligipääsuga.

Olukord täna

Milline on olukord täna, pärast kümnet aastat koolide isemajandamist ja valikuvabadust?

Eelmisel aastal Rootsis läbi viidud mahukas uuringus kirjeldatakse haridussüsteemi olukorda ja analüüsitakse toimunud muutusi. Uuringu ingliskeelne kokkuvõte: *School Choice and Its Effects in Sweden. Offprint of Report 230 – A Summary. The Swedish Natio-*

nal Agency for Education (Kalmar: Lenanders Grafiska AB, 2003) on internetis aadressil <http://www.skolverket.se/english/publ.shtml>.

● Vanemad soovivad oma laste haridustee valikul aktiivselt osaleda ja on neile antud võimalusega väga rahul. Samas kasutavad seda õigust pigem kõrgema sissetuleku ja haridustasemega vanemad – kooli valiku poliitika rakendamise juures on sotsiaalne kapital määrav tegur.

● Ainus tõestatud tegur vanemate osaluse suurendamisel koolielus, k.a lisaressursside toomine haridusse vabahtliku töö jm kujul, on vanematele antud võimalus asutada mitteriiklikke kooli. Eeldus, et kooli valik suurendab vanemate aktiivsust õppeprotsessis, kinnitust ei leidnud.

● Õpilaste edasijõudmine sõltub pigem nende sotsiaalmajanduslikust stratifikatsioonist ja teadmiste algsest tasemest kui kooli tüübist. Erakoolis käimine iseenesest ei tähenda paremaid hindedeid.

● Koolide suurema iseseisvuse majanduslik efekt sõltub täielikult koolijuhi kompetentsusest juhtida oma organisatsioonilist kulgevaid protsesse ning kooli personali motiveeritusest parandada oma töö tulemuslikkust ka teistes valdkondades peale riiklike eksamitulemuste. Koolide toimetuleku eeldus on koolijuhtide koolitus ja nõustamine.

● Koolid muutuvad kohaliku omavalitsuse poliitilisest tahtest sõltumatuks ainult siis, kui kõigi osaliste õigused, kohustused ja vastutus on selgelt määratletud ning neid reguleerivad õigusaktid üheselt mõistetavalt sõnastatud. Vastasel korral on koolide suurem otsustusõigus seotud iga omavalitsuse kehtestatud reeglite ja tõlgendustega ning koolid selle tagajärjel ebavõrdses olukorras.

● Konkurents koolide vahel on andnud soovitud tulemuse kooli konkurentsivõime suurendamiseks ainult urbaniiseerunud piirkondades. Sama kehtib ka koolivaliku sisuliste võimaluste kohta. Linnadest ja nende ümbrusest pärit vanemad nimetavad kooli valiku peamiste kriteeriumidena häid õpetajaid ja kooli stabiilsust, samuti mängib nende valikus olulist rolli ligipääs ühiskondliku transpordiga. Maapiirkondades elavad vanemad valivad kooli ainult transpordivõimalusest lähtudes – tihti valik puudub.

● Vanematele valikut lubava hariduspoliitika kõige tundlikum tagajärg on koolide segregatsiooni suurenemine. Haridussüsteem tervikuna muutub Rootsis heterogeensemaks peamiselt riiklikes koolides rakendatud valikprogrammide arvel. (Arvestades Eesti pikaajalist kogemust "kallakuga" ja "harudega" koolidega ning suhteliselt madalat elatustaset, võib oletada, et vaba haridusosaku rakendamisel ei suurene ka meil erakoolide osakaal märkimisväärselt.) Kuid erinevused koolide vahel süvenevad. Nn heade koolide olukord paraneb nii rahaliselt kui sisuliselt, nende õpilaste arv kasvab ja nad saavad õpilasi valida. Koolides, kust õpilased lahkuvad, on allesjäävad õpilased aga veelgi viletsamas olukorras, sest kooli sissetulekud vähenevad. Lisaks sellele

on kooli valinud pere laps motiveeritum ja paremate õppetulemustega. Õpilasi kaotavates koolides on eelarvedistsipliin ellujäämise kriitiline tegur.

Valiku võti on informatsioon ja transport

Nagu ülaltoodust selgub, on vanematele oma laste haridustee määramisel vaba valikut võimaldava hariduspoliitika kriitilised tegurid informatsioon ja füüsiline ligipääs koolile. Paindlik ja usaldusväärne ühiskondliku transpordi süsteem, seal lubatud soodustused ja kompensatsioon ning koolibussisüsteem on määrava tähtsusega hõredalt asustatud piirkondades elavatele peredele kooli valimise võimaluse tagamiseks. Peale selle on vajalik igal tasandil ja igapähele kättesaadav informatsioon koolide õppekavadest ja pedagoogilistest põhimõtetest, huvitegevusest, transpordi ja õpilaskodu võimalustest jne. Mis informatsiooni, kuidas ja kellelt, kellele ja milleks koguda, analüüsida ja jagada, see on eraldi uurimisteema. Lisaks haritud ja huvi tundvate vanemate teavitamisele peab lahendama küsimuse, kuidas tagada ka nende informeeritus, kes ei oska, taha või suuda oma laste kujunemisel kaasa rääkida. Sellest sõltuvad nende laste võimalused.

Vastuseta küsimused

Rootsi haridusreformi analüüsides on tähtis meeles pidada, et diskussioon kooli valiku mõiste ja selle määra üle on saatnud kogu protsessi. Kas valik tähendab võimalust koostada oma koolis individuaalne õppekava; vabadust valida mis tahes riigikool või saame me vanemate vabadusest oma laste haridusteed määrata rääkida vaid siis, kui haridusosak on kasutatav kooli omanikust sõltumata – see on seni avaliku debati teema. Lisaks murravad rootslased pead selle üle, miks ei ole vanematel ega õpilastel nende uuringu tulemuste kohaselt rohkem mõju koolis toimuva üle koolivaliku ja koolide deentraliseerimise rakendamisele vaatamata.

Edasi peaks küsima, kas haridusosak, mis katab ainult avaliku sektori koolitused haridusele, täidab oma poliitilise eesmärgi – igale lapsele kvaliteetne haridus, sõltumata elukohast ja sotsiaalsest taustast? Või peaksid võrdse võimaluse tagamiseks sisalduma selles ka

lapse kooliskäimisega seotud kulud, mida lapsevanem kanda ei suuda?

Naabrite analüüs ja jätkuv diskussioon viitavad põhjustele, miks haridusfääri ümberkorraldamisel ka Eestis nii palju küsimusi vastuseta jääb – selgeks vaidlemata on kontseptsioonid, nagu *kooli valik*, *võrdne võimalus haridusele*, *hariduse kättesaadavus*, *kvaliteetne haridus* jne. Nende terminitega ei ole aga võimalik milleski kokku leppida, püstitada sisulisi eesmärgi, planeerida tegevuskavasid ega hinnata, kas ja mil määral on eesmärgid saavutatud.

Mis aga veelgi olulisem – Rootsi kogemust on võimalik sisuliselt analüüsida vaid tänu sellele, et sealse riikliku haridusameti juhtimisel on aastatel 1993, 1996 ja 2003 viidud läbi mahukad uurinud. Need annavad ülevaate haridussüsteemist ja selle muutustest nii lapsevanemate, koolijuhtide kui kohalike omavalitsuste esindajate pilgu läbi. See on esimene suur õppetund meie naabritelt, vastasel korral sebime ka viie ja kümne aasta pärast, teadmata, miks, kuidas ja kuhu.

Järeldused Eesti jaoks

Rootsi kogemuse kokkuvõtteks võime koos nendega tõdeda, et seni kasutatud meetmed ei ole taganud kõigile, sõltumata elukohast ja sotsiaalmajanduslikust taustast, võrdset võimalust omandada hea haridus. Seda ei tuleks Eestis sugugi traagiliselt käsitleda. Pigem vastupidi, tänu neile ja paljudele teistele riikidele teame nüüd kindlalt, millest sõltub võrdse haridusvõimaluse andmine kõigile lastele. "21. sajandi hariduse" programmi ettevalmistavad töörühmad saavad oma valdkonna ümberkorraldusi planeerides nii tulemusi kavandada kui soovimatuid tagajärgi ära hoida tänu sellele, et teised on samu samme astunud 10 kuni 20 aastat varem. Meie saame targad olla ja ise samu vigu tegemata nende omadest õppida.

(*Katrin Raie on Rahvusvahelise Rotary Fondi ja Tallinn-Nõmme Rotary Klubi stipendiaat.*)